

ד"ר שרה שטיינפלד

"ויעש ה' אלקים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבשם"

הכתנות – חלק מהבריאה?

שאלת לבושם של אדם וחווה מעוררת כמה וכמה בעיות ותמיהות. ננסה לעמוד עליהן תוך ניתוח הכתובים ודברי המדרש עליהם. הקב"ה ברא את עולמו יש מאין בשישה ימים. לאחר בריאת האדם, בתום ששת הימים, נסתיימה כל מלאכת הבריאה לשביעות רצונו המלאה של ה', ככתוב: "וירא אלקים את כל אשר עשה והנה טוב מאד, ויהי ערב ויהי בקר יום הששי. ויכלו השמים והארץ וכל צבאם ויכל אלקים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה וישבת ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה..." (בראשית א', לא – ב', א). ומתעוררת השאלה: לאחר סיום מעשה הבריאה, כאשר אלקים כבר שבת ממלאכתו, לאחר כל המאורע שאירע בגן עדן, החטא ועונשו, מה מקום יש לכך שאלקים יחזור לעשייה: "ויעש ה' אלקים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבשם" (ג', כא)?

בגמרא (סנהדרין לח, ע"ב) מובאת דעתו של ר' יוחנן בר חנינא, הסבור, שבריאת אדם וחווה, הולדת קין ותאומתו, הציווי שלא לאכול מעץ הדעת, החטא, העונש והגירוש מגן עדן, כולם אירעו באותו יום, הוא היום השישי לבריאה. אמנם, את עשיית הכתנות אין ר' יוחנן מזכיר במפורש, אך בהיותה קשורה למאורעות שהוזכרו, יש לראות אף אותה כחלק מהאירועים של היום השישי לבריאה. ממילא אין כאן חזרה לעשייה לאחר סיום הבריאה. המדרש אף הוא סבור כך, וכותב: "כל הפרשה הזאת היתה ביום ששי בסוף היום, קודם שתכנס השבת. אבל משנכנסה השבת – 'אין כל חדש תחת השמש' (קהלת א', ט). (מדרש הגדול, בראשית ג', כא)².

1. בפועל 'יעשה' משתמשת התורה בפרשת הבריאה לא רק לעשיית הכתנות, אלא גם לעשיית הרקיע (א', ז), לעשיית המאורות (א', טז), לעשיית החיה, הבהמה והרמש (א', כה), (וכן ראה א', כו; א', לא; ב', ב). כלומר: 'עשה' הוא הפעל המשמש לתיאור יצירת יש מאין במעשה הבריאה.
2. הרמב"ם מסכים לדעה זו וכותב ב"תור פירוט": "זכרו בריאת אדם בששת ימי בראשית, ואמר: 'זכר ונקבה ברא אותם', וחתם הבריאה כולה ואמר: 'ויכלו השמים והארץ וכל צבאם'. ופתח פתח אחר לבריאת חוה מאדם, וזכר עץ החיים ועץ הדעת, ודבר הנחש והענין ההוא. וזכר שזה כלו היה אחר שהושם אדם בגן עדן. וכל החכמים ז"ל מסכימים, שזה הענין כולו היה יום ששי, ושלא נשתנה ענין בשום פנים אחר ששת ימי בראשית" (מ"י, חלק שני, פרק ל).

מהם הקשיים בהנחה שהכתנות נעשו לאחר החטא?

גם אם נקבל את הדעה, שכל האירועים שהוזכרו בבראשית פרקים ב'–ג', אירעו ביום השישי לבריאה, ובכך תבוא על פתרונה השאלה הראשונה שהעלינו, עדיין יש לשאול על סדר האירועים בתוך מסגרת יום השישי: מתי עשה הקב"ה את הכתנות לאדם ולאשתו, אחרי שחטאו או לפני שחטאו?

אם נלך כפי סדר הכתובים, ונאמר שאחרי החטא נעשו הכתנות, תתעוררנה כמה וכמה בעיות. ראשית: הרי הכתנות מיותרות! אדם וחווה תפרו לעצמם חגורות מעלה תאנה¹ מיד לאחר החטא, עוד קודם לעשיית הכתנות, וכבר היו לבושים. ואם נרצה לומר שלא היה בהן די לכיסוי המעורמים, קשה להניח שלאחר שחטאו, לאחר הקללות שקללם אלקים בעקבות החטא, הוא יחלץ מיד לעזרתם, לפתור להם את הבעיה שהם בחטאם יצרו.

זאת ועוד: הפסוק הבא מיד לאחר החטא, "ותפקחנה עיני שניהם וידעו כי ערומם הם..." (ג', ז), אינו יכול להיות מובן כפתיחת עיניים ממש לראות² ולדעת את היותם עירומים. מהכתוב: "ויהיו שניהם ערומים האדם ואשתו ולא יתבששו" (ב', כה) מובן לגמרי, כי אדם וחווה לא רק ראו, אלא גם ידעו, כי ערומים הם, אלא שלא התביישו בכך. ברור שלא היה אצלם חסרון בידעיה, שאם לא ידעו – מה מקום יש לומר שלא התביישו? עצם עובדת היותם עירומים אינה רלוונטית לבושתם. מודעותם לעובדה זו היא המשמעותית. על כן מהכתוב "ולא יתבששו" ברור, שידעו כי עירומים הם מיד לאחר בריאתם, ובכל זאת לא התביישו. מהי, איפוא, משמעותה של פקחת עיניהם וידיעתם את עירומם לאחר החטא?

אפשר לומר, שטרם החטא ידעו שהם עירומים, אך לא הבחינו שזה רע ולכן לא התביישו, ואילו לאחר החטא, נוספה להם ההבחנה בין טוב לרע, ולכן התביישו במעורמיהם. טיעון זה מעורר תמיהה: וכי סביר להניח שבעקבות החטא נוספה להם ידיעה שלא הייתה להם לפני כן, ועיניהם נפקחו להבחין בין טוב לרע? וכי ראויים היו לשכר על חטאם?!³ השאלה חוזרת, איפוא, למקומה: מה משמעות פקחת עיניהם לאחר החטא?

לעומת זאת, ר' סעדיה גאון אינו סבור כך. אין הוא מקבל את דברי חז"ל בסנהדרין לח, ע"ב ועוד, שהאדם גורש מגן־עדן ביום בו נברא. בפירושו לספר בראשית (ביהמדר"ר לרבנים באמריקה, ניו יורק, תדשי"מ, עמ' 300) הוא כותב: "כמה זמן שהה אדם בגי"ע, דבר זה לא נקבע במקרא ולא בקבלה, ואין צריך לומר שאין להגיע אליו בעזרת השכל. אבל אנו יודעים שהיה שם ימים רבים". ממילא אין הוא מקבל שה' עשה לאדם ולאשתו את הכתנות, שכן לדבריו: "ויושבת" הרי היא עזיבת בריאת דברים שלא היו במציאות. ובדרך הערה נאמר: לא ברא שום דבר נוסף, לא נשאר דבר שיברא עוד". לאחר סיום ששת ימי הבריאה – אין יותר בריאת יש מאין, ולכן: "אין זה שברא להם בגד יש מאין, אלא גרם להם לעשות לעצמם דבר שיסתייר אותם מבושת העירום ומן החום והקור. הראה לו את הכותנה ואת הפשתן ועורר בו את המחשבה שאפשר להתכסות בהם, וניסו ומצאו שכך הוא". כלומר, לשון "ויעש" אין פירושה שה' עשה, אלא ה' גרם לאדם לעשות בעצמו (ויעיין בהערותיו של צוקר שם, עמ' 297 הערה 493, שזו גם המסורת האיסלאמית). אך דעה זו נוגדת את הכתוב בספרי לוזאת הברכה פ"ט ש"ה, המונה את הדברים שנבראו בערב שבת בין השמשות, וביניהם: "ויש אומרים אף בגדי אדם הראשון". וכן גם במדרשים שונים המובאים להלן בגוף המאמר, הסוברים שהקב"ה הוא שעשה את הכתנות (וראה הערה 1 על השימוש בפעל ע.ש.ה בפרשת הבריאה).

3. ראה פרק ג' פס' ז. 'עלה תאנה' – במדרש הגדול לבראשית פרק ג', ז, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשי"ז: "שהביא תאנה לעולם"; בראשית רבה פרשה י"ט, ו: "שהביא תאנה לעולם" – ע"פ שופטים י"ד, ד: "כי תואנה הוא מבקש מפלשתים...", סיבה וגרימת דבר רע. והמהר"י פירש ע"פ איכה ב', ה: "תאניה – שהביאו יללה ובכי של אבל לעולם".

4. ראה ברמב"ם, מורה נבוכים, חלק א', פרק ב': "...פקח" אינה נאמרת בשום פנים כי אם על ענין פקחת רעיון, לא על חידוש חוש הראות". והערת הרב קאפח שם: "ואף בתלמוד משתמשים לחוש הראות 'פתח' ולא 'פקח', ראה גיטין כג, א".

5. ראה ברמב"ם שם, הפתיחה לפרק ב'.

ואף גם זאת: יש לדייק בלשון הכתוב. בעוד שמיד עם בריאתם מציינת התורה שהיו ערומים ובכל זאת לא התביישו, הרי לאחר החטא, לאחר "ותפקחנה עיני שניהם וידעו כי ערומים הם", אין כל ציון לבושתם. אם, אמנם, בעקבות החטא השיגו את הידיעה שהעירום רע – מדוע לא ציון בתורה שהתביישו? מה גם שהדבר מתבקש כניגוד לכתוב "ויהיו שניהם ערומים האדם ואשתו ולא יתבששו". ואם, אכן, לא התביישו, מדוע תפרו לעצמם חגורות? קושי נוסף מתעורר למקרא תגובתם של אדם וחווה בשמעם את קול ה' מתהלך בגן. הם מתחבאים, ולשאלת אלקים: "איכה", עונה האדם: "...ואירא כי עירם אנכי וְאֶחְבֵּאתִי" (ג', יא). אם הסיבה היא "כי עירם אנכי", מדוע "ואירא" ולא יואבושי? ומה משמעות האמירה "כי עירם אנכי", והרי בשלב זה כבר עשו להם חגורות ושוב אינם ערומים?!

גישה ראשונה – הכתנות נעשו לפני החטא

על פי כל האמור, נראה להניח, כי את הכתנות עשה הקב"ה לאדם ולחווה ביום בריאתם, עוד לפני שחטאו. אם נתבונן בפסוקים, הרי הכתוב "ויהיו שניהם ערומים האדם ואשתו ולא יתבששו" (ב', כה), נראה, לכאורה, מנותק מכל הקשר. המשכו הטבעי וההגיוני הוא הכתוב: "ויעש ה' אלקים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבשם" (ג', כא), שאף הוא נראה כתלוש במקום בו הוא עומד. כך, כותב אף המדרש: "והנחש היה ערום" – לא היה צריך קרא לומר, אלא: "ויעש ה' אלקים לאדם ולאשתו" וגו'". (בראשית רבה פרשה י"ח, ו). אך התורה מפסיקה כאן ומכניסה עניין אחר, "והנחש היה ערום" וכל סיפור החטא ועונשו⁶, ורק אחר כך חוזרת להשלים את עניין עשיית הכתנות. המדרש מביא שתי סיבות לקטיעת הרצף הסיפורי: "אמר ר' יהושע בן קרחה: להודיעך מאיזו חטייה קפץ עליהם אותו הרשע, מתוך שראו אותם מתעסקין בדרך ארץ ונתאוה לה. אמר ר' יעקב דכפר חנין: שלא להפסיק בפרשתו של נחש" (שם, שם).

ובכן, אם כדי שתובן סיבת הטפלות של הנחש לחווה, ואם כדי שלא לסיים פרשה בעניין שלילי, החטא והקללות⁷, הפסיקה התורה והפרידה בין שני הפסוקים האמורים להיות צמודים זה לזה, הפסוק המדבר על עירומם של אדם וחווה והפסוק המדבר על הלבשתם בכתנות על ידי האל.

הגירסא הכתובה בתורתו של ר' מאיר: "כתנות אור" (בראשית רבה, פרשה כ'), משתלבת יפה בגישה שהכתנות נעשו לפני החטא, ומחזקת אותה. וכך ניתן לראות את השתלשלות הדברים: אדם וחווה, יציריו המיוחדים של הקב"ה, נועדו מלכתחילה לחיות במקום שהוא יצירה מיוחדת, בגן עדן. וכשם שהויתם ומהותם מיוחדים ושונים משל שאר יציריו של הקב"ה: "בצלם אלקים ברא אתו" (א', כז), כך גם הלבוש העוטה את גופם

6. ראה אברבנאל, פירוש התורה, ווארשא תברך, דף טו, ע"ב, השאלה הלי"א.
7. המדרש מציין, שגם במקומות אחרים, כאשר יש סיבה לדבר, מפסיקה התורה באמצע העניין, מכניסה סיפור אחר, וחוזרת אחר-כך לרצף הסיפורי שנקטע. כגון מעשה תמר, שמפסיק את סיפור יוסף (בראשית רבה, פרשה פה, ב).

8. ומה שנוגע לפסוק כ בפרק ג': "ויקרא האדם שם אשתו חווה כי היא היתה אם כל חי", אפשר שאף אותו יש לשייך לסיפור שלפני החטא, שהרי אז עסוק היה האדם בקריאת שמות (ב', כ), ולאחר שנוצרה האשה, קרא אף לה בשם. מקומו של פסוק זה הוא, איפוא, לאחר פסוק כג בפרק ב', או לאחר פסוק כד שם. ואף הוא הועבר לכאן מאותה סיבה, שלא לסיים בדבר רע, או מסיבה אחרת: כדי לסיים בנימה חיובית ביחס לאשה שחטאה והחטיאה.

אפשרות אחרת היא, שהפסוק נמצא במקומו הנכון, אך אף הוא קשור לסיפור החטא. שבתחילה קרא שמה אשה (ב', כג), אך משנתפתתה ופיתתה גם את האדם, הוא קורא שמה חווה, על שם חויה = נחש. וראה בראשית רבה פרשה כ' סימן יא. ומאחר שאף משמעות פסוק זה שלילית, היה צורך בסיים חיובי.

שונה ומיוחד: הוא רוחני, אלקי. מה הקבי"ה "עטה אור כְּשֶׁלֶמָה" (תהלים קי"ד, ב), אף הכתנות של אדם וחווה, מעשה ידיו, הן כתנות אור. האדם הראשון ואשתו היה בהם אור בפנימיות: "ויפח באפיו נשמת חיים", ואור בחיצוניות: כתנות אור בהן הלביש אותם אלקים מיד לאחר בריאתם.

אולם אדם וחווה חטאו בהיותם בגן־עדן. התוצאה המידית הראשונה של החטא הייתה: הכתנות נישלו מעליהם. לפתע הבחינו שנותרו עירום ועריה. וקרוב לדברים אלו מה שמובא במדרש: "...מה היה לבושו של אדם הראשון? עור של צפורן וענן כבוד מכוסה מעליו. כיון שאכל מפירות האילן, נפשט עור צפורן מעליו, וראה עצמו ערום, ונסתלק ענן הכבוד מעליו" (פרקי דרי אליעזר, פרק י"ד)⁹.

וכך ניתן להבין את הפסוק "ותפקחנה עיני שניהם וידעו כי עירומם הם": כתנות אור אינן מהוות רק כיסוי לעירום הפיסי, וההתערטלות מהן אינה גורמת לעירום פיסי בלבד, ולא זה מה שהתחדש אצלם מיד לאחר החטא ולא בראייה חושית ראו מה שראו. אלא כדברי המדרש: "'ותפקחנה עיני שניהם' – וכי סומים היו?... 'וידעו כי עירומים הם' – אפילו מצוה אחת שהייתה בידן נתערטלו הימנה" (בראשית רבה, פרשה ל"ט, סימן ו)¹⁰.

החטא הזה היה מעוות שלא יוכל לתקון. מעתה חסרים אדם וחווה מימד מסוים של רוחניות. את המעט שהם יכולים לעשות הם עושים. ממעשהו של הקבי"ה, אשר עשה להם כתנות מיד לאחר בריאתם, הבינו, שהעירום מגונה. לכן, לאחר נשילת כתנות האור, דאגו לכסות את מערומיהם בדרך אחרת: הם תפרו לעצמם כיסוי חליפי, חגורות. לא כתנות. הכתנת היא לבוש מעולה המציין את רמתו המעולה של לובשו¹¹. מה שהם מסוגלים היו לתפור לאחר החטא, אינן אלא חגורות, משהו סוגר, מגביל, חוגר. האדם לאחר החטא, לאחר שהתגלה בקלקלתו, באי־הציות לדבר ה', ידע שעליו להגביל עצמו, לחגור.

כך גם ניתן להבין מדוע התחבאו מהבורא. עתה, שכתנות האור נישלו מעליהם, הבינו שחטאו, שהרי ראו ונוכחו שפגמו בעצמם. על כן בתשובתו לשאלת ה': "איכה", עונה האדם: "ואירא כי עירום אנכי". הוא, אכן, ירא, משום שהוא עירום ממצות ה' אשר עבר עליה: "'ואירא' – ממעשי, 'כי עירום אנכי' – מצויו" (פרקי דרי אליעזר, פרק י"ד). והתברר לו שהי' אינו עובר לסדר היום על עבירה זו. נשילתה של הכתנת מעליו, הייתה לו לאות. ואמנם לא הייתה זו אלא פתיחה לכמה עונשים לכל השותפים בחטא.

גישה שנייה – הכתנות נעשו לאחר החטא

אך בכל זאת, למרות הקשיים השונים שהעלינו לעיל, אפשרית גם גישה אחרת לגבי זמן עשייתם של הכתנות ע"י הקבי"ה, כזאת הרואה בסדר הדברים כפי שהוא כתוב בתורה את הסדר הנכון. כזו היא הבנתו של המדרש המסביר את המלה 'יתבוששו' לא משורש ב.ו.ש., שהוא לשון בושה, כי אם משורש ב.ש.ש., שהוא לשון התמהמהות ואיחור: "אמר ר' אליעזר: שלשה הן שלא המתינו בשלותן שש שעות ואלו הן: אדם וישראל וסיסרא. אדם, שנאמר: 'ולא יתבוששו' – לא באו שש שעות והוא בשלותו..." (ב"ר פרשה י"ח, סימן ו).

9. ובחלקו גם בתרגום יונתן בן עוזיאל לבראשית ג', ז: "ואתנהרן עיני תרוויהון וידעו ארום ערטילאין אינון דאיתערטלו מן לבוש טופרא דאיתבראו ביה..."

10. ראה: ספר אדם וחווה, פרק כ, פסוק א (עמ' י'), בתוך הספרים החיצוניים, כרך א, הוצאת מקור, ירושלים תשי"ל: "בעת ההיא נפקחו עיני ואדע כי עירומה אנכי מן הצדק אשר לבשני..."

11. וראה מאמר: "'וכתנת', 'בגד', 'שמלה', 'צעף' בספר בראשית", **שמעתין**, 128, תשנ"ז.

על פי גישה זו יש להבין כך את הסיפור כולו: התורה מתארת לנו את ההתאמה הטובה שנוצרה בין אדם וחיה מיד לאחר בריאתם, ואת הקשר הטוב ביניהם. כך חש אדם כלפי אשתו: "זאת הפעם עצם מעצמי ובשר מבשרי לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה זאת" (ב', כג). לקשר טוב זה יש מסר לדורות: "על כן יעזב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו והיו לבשר אחד" (ב', כד). זה גם מה שאירע מיד לאדם ולחיה: "ויהיו שניהם ערומים האדם ואשתו" – דבקו מיד זה בזה וחיו חיי אישות. אולם המשכו של הפסוק מודיענו: אבל "ולא יתבששו" – הרמוניה זו לא נמשכה זמן רב. הם לא זכו להשתהות, להתמהמה, בשלוותם זו בגן־עדן, אפילו שש שעות. מדוע? כי הנחש הערום, אשר, כדברי המדרש בהמשך, "ראה אותם מתעסקים בדרך ארץ ונתאוה לה", גרם להם לחטוא. ועם החטא בא העונש. כל אחד מהם ועונשו המיוחד לו. ואף גם זאת – הם גורשו מגן־עדן. הפסוק: "ויהיו שניהם ערומים האדם ואשתו ולא יתבששו" (ב', כה) נמצא, איפוא, במקומו הנכון. הוא קשור בחלקו הראשון לכתוב לפניו, ובחלקו השני לכתוב לאחוריו.

על פי גישה זו, מובן גם, מדוע מלכתחילה לא דאג הקב"ה להלביש את אדם וחיה מיד לאחר הברואם, שהרי לא היה כל טעם לפגם בעירום. להיפך: היות עירום היה חלק מההוויה הטבעית, השלימה והשלווה בגן־עדן.

המדרש שהוזכר לעיל, הוא יחידאי בהסברת המילה יתבששו שלא מלשון בוש. אך גם אם נבין מילה זו מלשון בוש, נוכל להסביר את הפסוק כשהוא במקומו. מדוע הזכירה התורה את עירומם של אדם וחיה לאחר בריאתם ולפני המפגש עם הנחש? כדי שתובן סיבת הטפלותו של הנחש לחיה, כדברי המדרש שהבאנו לעיל (בי"ר י"ח, ו)¹². הנחש, המפתה את חיה, משכנע אותה, כי אם יאכלו מעץ הדעת תפקחנה עיניהם ויהיו כאלקים יודעי טוב ורע. והתורה, אכן, מספרת, כי לאחר שאכלו, נפקחו עיניהם. אולם לא נאמר: ותפקחנה עיני שניהם וידעו טוב ורע כאלקים, אלא: "ותפקחנה עיני שניהם וידעו כי עירומם הם" (ג', ז).

ההשוואה בין דברי הנחש בהבטחתו למה שיקרה לאחר האכילה, לבין מה שאירע בפועל, יש בה הרבה מן האירוניה. בקריאה ראשונה נדמה, לכאורה, שאכן התקיימו דברי הנחש: "ונפקחו עיניכם", שהרי כתוב: "ותפקחנה עיני שניהם". אולם לא השתמשה התורה באותו פעל, פ.ק.ח, בשני הפסוקים, כי אם כדי להדגיש את חוסר ההתאמה בין ידיעת הטוב והרע של אלוקים, לבין ידיעת העירום של אדם וחיה, בין הציפיה לבין התוצאה. כדי להבליט את האכזבה שהביא עמו החטא. אדם וחיה לא קיבלו כל תוספת של ידיעה לאחר שעברו על דברי האלקים. היפוכו של דבר. הם איבדו את תמימותם ואת שלימותם. בברוא ה' אותם היו שלמים בשכלם. רק כך ניתן להבין את העובדה שה' ציווה אותם. מי שאינו בר־שכל אי־אפשר לצוותו. החטא פגם בהם. "כיון שאכלו מפירות האילן, נפקחו עיניהם וקחו שניהם ושני כל הדורות הבאים אחריהן, ונתגלית ערותן וידעו שהן כבהמה" (מדרש הגדול ג', ז).

מצבם לאחר החטא שונה היה מאוד לרעה ממצבם לפני החטא. וכך מתאר המדרש את מצבם לפני החטא ואת מה שקרה להם בעקבות החטא: "ויהיו שניהם ערומים", מלמד שלא היתה מחשבתן פנויה לדבר זה, ולא מתבישין שהן ערומין, אלא מחשבתן קשורה בידיעת אדון העולם ובעבודתו. שלא נבראו אלא תמימים חכמים מחוכמים, ומתוך כך שרתה עליהם שכינה ונצטוו. וכשם שאין אדם מתבייש בזמן הזה אם היתה ידו גלויה או רגלו

12. וכך גם רש"י, פרק ג', פס' א, ד"ה: והנחש היה ערום.

גלויה, כך לא היו מתביישים שמקום ערותן גלוי¹³. וכיון שחטאו – נשתנה זיו פניהן ונהפכה מחשבתן לדבר אחר, והרגישו שהן ערומים, ונתביישו זה מזה, עד שעשו להם חגורות" (מדרש הגדול, ב', כה)¹⁴.

אולם, נראה, שלא חשו בנוח בכיסוי זה, שלא נזקקו לו קודם לכן, והבינו שבעצם העובדה שהשיגו את ההכרה כי יש שלילה בעירום, הם מעידים על עצמם שעברו עבירה. על כן: "ואירא כי עירם אנכי ואחבא" – אני ירא משום שאני מסתכל עתה באופן שלילי על

13. כך גם כותבים רבים מהמפרשים, כמו ספורנו ו"העמק דברי". ורש"י הירש כתב: "ותפקחנה עיני שניהם... כי כל זמן שהאיברים עמדו רק לשירות ה' – לא היה מה להתבייש בהם, אך כאשר אין המצב כך, מתערר בקרבנו הקול המזהירנו שלא להיות כבהמות".

14. בעל מדרש הגדול אינו מציין את מקורותיו. בצד ליקוטים ממדרשים קדומים ומאחרים, הוא מכניס גם חומר מאוחר יותר, כולל חומר מכתבי הרמב"ם, ומלביש אותו בלבוש מדרשי.

השווה לדברי הרמב"ם, הסבור אף הוא, שההשגה השכלית ניתנה לאדם מיד עם בריאתו, ולא לאחר החטא. ולכן מתכוון הפסוק באמרו כי בצלם אלוקים נברא האדם (בראשית א', כז) (מורה נבוכים, מאמר א', פרק ב). הצלם, "אותו הענין באדם הוא, אשר בו תהיה ההשגה האנושית ובגלל ההשגה השכלית הזו נאמר בו בצלם אלוקים ברא אותו" (שם, פרק א). כמו המדרש, מדגיש אף הרמב"ם, שזו גם הסיבה לכך שהאלוים דבר עם האדם וצוהו. מי שאין לו שכל, אי אפשר לצוותו זאת עשה וזאת אל תעשה. הרמב"ם מבסס את דבריו על ההבחנה בין צמד המושגים אמת ושקר לצמד המושגים טוב ורע. באמצעות השכל יבחין האדם בין אמת לשקר, שהם מושגים מוחלטים. לעומתם, מושגי הטוב והרע אינם מוחלטים, הם עניין של הסכמה, והם משתנים מחברה לחברה ומזמן לזמן. האדם, שהיה מושלם בכוח השכלי, לא היה בו כוח חושני שהיה פנוי לעסוק בעניינים שבני אדם מסכימים עליהם שהם טובים או רעים. על כן גם גילוי הערוה לא היה רע בעיניו. אולם לאחר שחטא בנטיה אחר תאוותיו, בחשבו שהעץ תאוה לעינים – וזהו חטאו הראשון – נענש בכך שנשללה ממנו ההשגה השכלית.

רק אחר כך, לאחר שנשללה ממנו ההשגה השכלית, המרה את פי ה', ועבר על הציווי של איסור האכילה, אותו ציווי שנצטוו בו מלכתחילה דווקא משום שהיה בר שכל, ונענש על כך הוא ואשתו: "בזיעת אפיך תאכל לחם" וכו', "בעצב תלדי בנים" וכו'. מכאן, שלא תוספת שלימות קיבל לאחר החטא, אלא להיפך, הוא איבד את הידיעה המוחלטת של האמת והשקר, ובמקומה קיבל את הידיעה היחסית של טוב ורע, ידיעת הנאה והמגונה. "ואמר שם: 'יודעו כי עירומים הם' – לא שנתחדשה להם ראייה, כי אם שגינו עתה מה שלא היה מגנהו קודם" (שם, שם). ואז תפרו לעצמם, האדם ואשתו, חגורות.

אף לדעתו של רב סעדיה גאון (בפירושו לספר בראשית, הוצאת בית המדרש לרבנים באמריקה, ניו יורק, תש"מ, עמ' 274), אדם וחווה "לא היו מחוסרי ידיעת כל טוב ורע לפני שאכלו מעץ הדעת, שהלא ניתנו להם מצוות ואזהרות, ואין מצווים ומוזהרים אלא למי שיש לו שכל". ברוב הדברים הייתה לאדם ידיעת הטוב והרע. אבל, אכן, לאחר שאכל מעץ הדעת, "גדלה בינתו ונתרבה שכלו" (שם, עמ' 273). השאלה שרס"ג מעלה היא: "אם העץ הוא שחידד באמת את שכל האדם והוסיף על בינתו, איזו חכמה יש בזה שאלוים מנע אותו ממנו? והרי יותר נכון היה, לדעתנו, שיתיר לו לאכול ממנו, ואף יצוהו לעשות כך, כדי להרחיב בינתו, ובפרט מאחר שהידיעה היא תכלית בינתו של האדם" (שם, שם). תשובתו של רס"ג היא: אותם העניינים שלא ידע האדם – יכול היה לדעתם באחת משתי הדרכים: או מפי אלוקים, או בהבנת השכל, "שנתחרף לאחר האכילה מעץ הדעת". הקב"ה ציווהו שלא לאכול מהעץ, כדי להגן עליו מפני הרע שבו. אילו קיבל האדם את ידיעת הדברים רק מאלקים, היה מוגן מפני הרע אליו הגיע באכילתו מהעץ.

ומוסיף רס"ג: גם אם היה העץ מועיל בלבד, טוב היה לאדם להמנע מאכילתו, "כי אלוקים היה עתיד ללמדו מה שחסר לו עוד מן הידיעות, ככתוב 'המלמד לאדם דעת'" (תהלים צ"ה, ז). ברגע שקיבל את הידיעות הללו מצד הטבע, הפסיד את הזכות להיות תלמידו של הקב"ה.

זאת ועוד: חכמתו של אלקים בצווי ובאזהרה מהעץ היתה בעלת כמה פנים:

"א. לזכותו בשכר על שהתרחק ממנו. ב. כדי שיהא האדם רואה את העץ בכל פניה שהוא פונה וזוכר את רבנותו של אלוקים ואת צווי ואת אזהרותיו. ג. כדי שיהיר אדם גם את האחרים ויזכה לשכר כפול".

אם כן, לפי דברי רס"ג, אדם לא זכה כלל לתוספת שלימות לאחר אכילתו מעץ הדעת. את מה שהתווסף לו היה מקבל ממילא מאלקים בצורה טובה יותר, ללא כל הרע שבא בעקבות העבירה על הציווי האלוקי.

העירום שלי, ומכאן אני למד שאכן חטאתי לפניך. ושמה יראתו של האדם מהבורא על כי עירום הוא, יש לפרשה אף כאן: עירום מן המצוה. "כי עירום אנכי" – עירום אני מציווי, עירום אנכי ממעש, לכך: 'ואחבא' (מדרש הגדול, ג', י). החגורה שתפר מעלה תאנה, אכן כיסתה על מערומי הפיסיים, אך הייתה מכרזת ומצעקת על חטאו, כמאמר המדרש: "ויתפרו עלה תאנה", אמר ר' שמעון בן יוחאי: עלה שהביא תואנה לעולם" (ב"ר, י"ט, ו). זו הסיבה שאדם היה ירא ונחבא, וחש עצמו עירום, למרות חגורתו. על כך באה תשובת ה', המתריס בפניו את מעשהו: "מי הגיד לך כי עירום אתה, המן העץ אשר צויתוך לבלתי אכל ממנו אכלת"? (ג', יא).

לאחר שה' מודיע לאדם ולחזה את עונשם, הוא עושה להם כתנות עור. התמיהה המתעוררת למקרא הפרס, שקיבלו, כביכול, האדם ואשתו לאחר שחטאו, מתעוררת אצלנו, בני האדם, האמונים על רגשי נקם, ומתקשים לסלוח ולשכוח. אולם הקב"ה מרחם על ברואיו וגומל להם חסדים אע"פ שחטאו. וכך מובא בגמרא, בבלי, סוטה, יא, ע"א: "דרש ר' שמלאי: תורה תחילתה גמילות חסדים וסופה גמילות חסדים. תחילתה גמילות חסדים דכתיב: 'ויעש ה' אלוקים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבשם'..."¹⁵. לפני משורת הדין.

וניתן להסביר את עשיית הכתנות לאחר החטא, גם באמצעות המדרש הבא: "אדה"ר היה בכורו של עולם, וכיון שהקריב קרבנו, לבש בגדי כהונה גדולה, שנאמר 'ויעש ה' אלוקים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבשם'..." (במדבר רבה, פרשה ד', ח). בהיותו בכור, ראוי היה אדם הראשון להקריב קרבנות לפני ה'. לאחר החטא בג'ר'ען, לאחר שהאל הודיע לכל הלוקחים חלק בחטא מהו עונשם, הבין האדם שעליו לבקש כפרה וסליחה על חטאו, שעליו להקריב קרבן חטאת. לשם כך היה זקוק לבגדי כהונה, לבגדים המתאימים ללבשם בזמן עבודת ה'. לכן עשה לו ה' כתנות. אם כן, לא לבוש לכיסוי מערומים עשה ה' לאדם לאחר החטא, כי אם לבוש מעולה ונכבד לעבודת ה', כדי שיוכל האדם לתת ביטוי בקרבן, לרגשות שמלאו את לבו לאחר החטא, רגשות אשמה, חרטה ובקשת סליחה וכפרה.

15. וכן גם במדרש ב"ר, סוף פרק ח'. ובמדרש הגדול ב', כא, ועוד. וכן גם דברי רבנו בחיי על פסוק זה: "ללמד חמלתו על יצוריו, שאעפ"י שחטאו לא זו מלחבבם ולא שב חסדו מהם".
אברבנאל מסביר את עשיית הכתנות ע"י הבורא בהקשר לגירוש מג'ר'ען: "לפני שיצאו לאויר ולמזג אחרים" (ג', כא). היציאה מ'חממת' ג'ר'ען, היא יציאה לאוויר אחר, למזג אוויר אחר. כאן כבר זקוק האדם לבגדים ולא יוכל להתקיים בלעדיהם. על כן עשה להם אלוקים כתנות עור. לא כפרס, אלא כהיענות לצורך.
ספורנו נוקט גישה שונה: "שלא יגרשם ערומים, ופן בהתלבשם אח"כ בעצמם, יחשבו שהוסיפו מעלה" (שם, שם).

הסבר שונה לעשיית הכתנות ע"י הבורא לאחר החטא, מצוי בדבריו של ר' משה דוד וואלי, מתלמידי הרמח"ל: "ההורים הקדמונים, קודם שחטאו היו להם לבושים יקרים... והוא סוד כתנות אור. אבל אחר שחטאו ונשארו ערומים... להניחם כך ערומים, לא היה מכבודו ית', כי סוף סוף הם יצירי כפיו החשובים והשכליים, להחזיר להם אותם הלבושים היקרים, לא היה אפשר, כי נסתלקו מהם מפני העוון, ולא היו עוד ראויים ללבשם... ולכן עשה להם השי"ת יכתנות עור, המשתווים אל העור שלהם".
לא פרס קיבלו אדם וחווה. משום כבודו של הבורא קיבלו את לבושם, והוא התאים אותו להם: "שהיו צריכין לבושים חומריים המשתווים אל החומר שלהם". הרמח"ל מצרף, איפוא, את שתי הדעות: מלכתחילה עשה להם ה' כתנות אור, ואחר החטא עשה להם כתנות עור, משום כבודו שלו, ולא משום משמגיע להם (ספר "אור עולם", ביאור ספר בראשית לרבי משה דוד וואלי. מופיע לראשונה מכתב"ד, ירושלים, תשנ"ג. דף עה, ע"א).

רש"י הירש רואה בעשיית הכתנות לאחר החטא עניין של חינוך: "ואחרי שאדם הראשון חטא בהלכו אחרי לבבו ועניו כבהמה, קיבל את הבגדים כאזהרה, כי תפקידו נעלה מתפקיד הבהמה" (במדבר ט"ו, מא). לא כפרס, כאזהרה וכתזכורת.

ממה היו עשויות כתנותיהם של אדם וחוה?

אם נבין את הכתוב "כתנות עור" כפשוטו, תתעורר השאלה: מאיפה היה עור לכתנות מיד בתחילתה של הבריאה?¹⁶. על כן רבים הניסיונות להבין את טיבו של העור שלא כפשוטו.

המדרש מביא כמה וכמה דעות שונות: "בתורתו של ר' מאיר מצאו כתוב כתנות אור, אלו בגדי אדם הראשון שדומין לפיגם¹⁷, רחבין מלמטן וצרים מלמעלן" (בראשית רבה, פרשה כ', יב). על פי פירושו של רש"י, יש כאן התייחסות הן לטיבן של הכתנות, שהאירו כעששית, והן לצורתן, שהייתה כשאר מלבושי בני-אדם, כצורת פנס, רחב מלמטה וצר מלמעלה¹⁸. ר' יצחק רביא, בדבריו הבאים בהמשך המדרש: "חלקים היו כצפרן ונאים כמרגליות"¹⁹, בא, כנראה, להסביר ולתאר את הכתוב בתורתו של ר' מאיר: 'כתנות אור'. אולם אפשר שאינו מתייחס לדברי ר' מאיר, אלא חוזר בדבריו לקריאה 'כתנות עור', אותן הוא מסביר במשמעות של כתנות הנדבקות ונצמדות לעור כצפרן הנצמדת לעור, והן נאות ומאירות כמרגליות. כך מתגבר הוא על הקושי שהצגנו בתחילת דברינו, בהציעו שהמילה "עור" אינה באה לציין את החומר ממנו עשויות הכתנות, אלא את היותן, כנראה, חלק מגופו של האדם, נצמדות ודבוקות לעור כמו הציפורן.

חכם אחר, ר' יצחק, הקורא אף הוא "עור" ביע', מציע: "ככלי פשתן הדקים הבאים מבית שאן". הכתנות אינן עשויות מעור. התואר 'עור' בא לציין את שקיפותן הרבה, שמרוב דקותן הן נדבקות לגוף, ומרוב שקיפותן ניתן לראות דרכן את עור האדם.

הפירושים שהוזכרו עד כה יצאו מתוך ההנחה, שהכתנות, שהן הן מעשה אלקים, היא בוודאי לבוש נכבד ומעולה. בהמשכו של מדרש זה מובאות דעותיהם של חכמים החוזרים, כנראה, להבין 'עור' כפשוטו ממש, ואינם חלוקים בדעותיהם כי אם בשאלה: בעורו של איזה בעל-חיים מדובר, בפרוות כבש או בפרוות עז, בפרוות ארנבת או בפרוות חולדה יקרה?²⁰ וכך גם בהמשך, יש מי שמבין את המלה "עור" כמתייחסת, אמנם, לעורו של בעל-חיים, אלא שאין הכונה ב"כתנות עור" לכתנות עשויות מעור בעל-חיים, כי אם לכתנות

16. ראה בפירוש המהרז"ו לבראשית רבה, פרשה כ', יב: "כי איזה עור היה ביום ראשון שנברא... ולא מת ולא נהרג עדיין שום חיה ובהמה". גישה זו מסכימה עם הדעה שהבאנו בתחילת המאמר, שכל המאורעות שאירעו עד לגירוש מגן-עדן, אירעו ביום הששי, יום בריאת האדם.

17. כך ע"פ דפוס וילנה, וגירסת רש"י, וכן גם ילקוט שמעוני: 'לפנס'.

18. גם לפי הגירסה: 'פיגם', מתאים התיאור של רש"י, שכן 'פיגם' מוסבר כשם פרח צהוב ומוזהיר, שצורתו פעמונית כצורת הפנס.

19. וראה גם פרקי דרבי אליעזר, פרק י"ד.

20. מהי משמעות חילוקי הדעות האלה? השמות השונים מופיעים במדרש בלשון יוונית, והפרשנים חלוקים ביניהם בתרגום המלים. כך, למשל, דעתו של רבי איבו: 'אגניה', מוסברת ע"י פרשן אחד כפרוות עז (מדרש רבה המבואר, ירושלים תשד"מ), וע"י פרשן אחר: 'צניעות', כתנות המכסות את העור" (מירקין, בראשית רבה, הוצאת יבנה, ת"א, 1956). עצם המצאותן של דעות שונות בהסברת מהותן של הכתנות, מעידה על המבוכה הרבה בשאלת טיבן של אותן כתנות. שאלה אחרת היא: מהי משמעות חילוקי הדעות בין החכמים, שדעותיהם מובאות במדרש, הסוברים שמדובר בעור ממש? בין בעלי החיים שהוזכרו כאן, יש להבחין בין בע"ח כשרים: כבש, עז, לבע"ח לא כשרים: ארנבת וחולדה. אלו שנקטו בשמות בע"ח כשרים, רצו, אולי, לומר: אין הקב"ה עושה כתנות לאדה"ר אלא מבע"ח כשר, כדי לכבדו. לעומת זאת, מי שסבור שמבע"ח לא כשר נעשו הכתנות, רצה, אולי, לומר: אין זה נאה שאותה בריה המשמשת לקרבן להי – תשמש ללבושו של אדם. על כן לבושו של אדם ילקח מבע"ח לא כשר. אך מדוע חלוקות הדעות לגבי מיהות בעל החיים הכשר בו מדובר, כבש או עז, וכן לגבי מיהותו של בעל החיים הלא-כשר בו מדובר, ארנבת או חולדה יקרה – על כך אני מתקשה לענות.

העשויות מצמר שמקורו בעור בעלי החיים, וכך לא תתעורר השאלה מהיכן היה עור של בעל חיים בתחילת הבריאה: "...ר' שמואל בר' נחמן: צמר גמלים וצמר ארנבים היו 'כתנות עור' – כתנות שהן באים מעור". לשם כך אין צורך לבריה מתה, אלא לגוז את צמרה בלבד. ואולי, בכל זאת, יש להבין את דברי ר' שמואל בר' נחמן כבאים לומר כתנות עשויות מעור. אם לכך כיוון בדבריו, הרי הוא סובר, כנראה, שהכתנות נעשו לאחר החטא, כפי שמסביר גם המהרז"ו: "יתכן שסוברים, שהיה כל זה אחר החטא ובקללה כפשוטו וכפי סידור הכתוב. והיינו, אחר זמן, שנתרבו בעלי חיים ומתו מהם, ומהם עשה לאדם ולאשתו כתנות של עור"²¹.

מהדברים הבאים, שמביא המדרש בשם ר' לוי, מסתבר, שאף לדעתו הכתנות היו עשויות עור ממש: "לימדתך התורה דרך ארץ: לפום חילך – אכול, ופרא מן מה דאת – לביש, ויתיר ממה דאת – שרי"²². פרא מן מה דאת – לביש: יועש הי' אלקים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבשם". מהיכן למדו למעט בהוצאות לבוש? מהקב"ה, שעשה לאדם ולאשתו כתנות עור. והרי הקב"ה יכול היה לעשות להם לבוש מחומר נאה יותר. דעה זו רואה בכתנות הללו, הבאות מעורו של בעל חיים, לבוש ברמה נמוכה. ונראה שדעה זו נוטה לגישה שהכתנות נעשו לאחר החטא. לבוש שניתן בעקבות החטא אינו יכול להיות לבוש מעולה.

כך גם ההצעה המובאת בשם ר' אליעזר, אף היא מבינה "עור" כפשוטו, ומוצאת פתרון אחר למקורו של העור מיד לאחר החטא: "ר' אליעזר אומר: מן העור שהפשיט הנחש²³ עשה הקב"ה כתנות כבוד²⁴ לאדם ולעזרו" (פרקי דר' אליעזר, פרק כ"ז)²⁵.

ניתן להבין את כוונת המדרש בשתי דרכים שונות לחלוטין: מחד גיסא, יש בעשיית הכתנות לאדם מעור הנחש כדי להביע דעה שלילית על הכתנות, על הלבוש באשר הוא, שכל מקורו בחטא. האדם טרם הוטא הרגיש בנוח ללא הלבוש. החטא היה הגורם לצורך בלבוש, ועל כן כתנות העור שעשה הי' לאדם מכריזות קבל עם ועולם על החטא ומקורו, הן עשויות מעור הנחש המפתה, המסית ומדיח. האדם הלבוש בהם הוא אדם נחש, אדם חוטא.

21. הסובר כך, אינו מקבל את דברי המדרש, שכל עניין החטא והעונש, כולל עשיית הכתנות, אירע ביום השישי לבריאה. ראה לעיל, בתחילת המאמר. וכך נותרה על מכונה השאלה שהעלינו, כיצד זה ממשיד הי' בעשייה לאחר תום כל מלאכת הבריאה.
22. ותרגומו: לפי כחך, יכולתך – הוצא למאכלך. ופחות מיכולתך – הוצא ללבושך. ויותר מיכולתך – הוצא למגוריןך.
23. ובפרקי דר' אליעזר סוף פרק יד: "...ופקד עליו שיהא מפשיט את עורו פעם אחת לשבע שנים בעצבון גדול". ובפירוש הרד"ל שם, פרק כ': "וס"ל שבאותה שעה שנגזר עליו הפשיטו עורו הראשון ממנה (שזהו ג"כ בכלל על גחונך תלך)".
24. כתנות כבוד לאדם: עצם הלבוש מכבד את בעליו. כתנות לכסות על מערומיו, שלאחר החטא הליכת עירום לא הייתה מכובדת.
25. ובפירוש הרד"ל שם: "...ומפני שעד עתה לא היתה מיתה בעולם אף בבעלי חיים, וגם לא נשחט (שלא הותר לו בשר, כדאיתא בסנהדרין נט, ע"ב) ולא נהרג בריה... לכן אין אנו מוצאים עור מבע"ה, רק עורו של נחש, שמצאנו שנגזר עליו להפשיטו".

מאידך גיסא, אולי יש בכך כדי לרמוז, שאף אם אמנם חטאו האדם ואשתו, עיקרו ומקורו של החטא הוא הנחש. על כן, מעונושו של הנחש מפיק האדם תועלת, ומקבל כתנות שמכבדות אותו²⁶.

מדרש אחר אומר: "מעור זוגו של לויטן, ששחטו הקב"ה ומלח הנשאר לצדיקים לעתיד לבוא" (חומש "תורה שלימה", בראשית ג', עמי רפז, סימן קפה וההערה למטה)²⁷. אף שגם מדרש זה מדבר בעור כפשוטו, הרי גישתו לכתנות חיובית בהחלט. יש ללמוד גזירה שווה: כשם שהנהנים לעתיד לבוא מבשרה של בריה זו שנשחטה יהיו הצדיקים, כך מי שנהנה בהווה מעורה, האדם ואשתו, אינם אלא צדיקים. לפי זה יש להסיק, שבעל הדעה סבור, שהלבשתם של אדם וחוה בכתנות העור קדמה לחטא.

אם נניח שמדובר בעשיית הכתנות לאחר החטא, כסדר הכתובים, הרי נדמה שאף דעה זו, בבואה לפתור את שאלת מקורו של העור לבגדי אדה"ר, אומרת יותר מכך, היא טוענת שלאחר שהאדם ואשתו קיבלו את עונשם מאלקים, הם שבים למעמד הראשון, שבים להיות צדיקים.

מדרש אחר פותר את שאלת מקורו של העור בדרך שונה מכל מה שהבאנו עד כה. הוא סבור שמדובר בעור העוטף את גוף האדם. בתחילת ברייתם היו אדם וחוה עצמות ובשר, ועתה קרם עליהם עור. נראה, שכדי לחיות בגן העדן, לא היו זקוקים אדם וחוה למעטה העור על גופם. משחטאו ועמדו לפני גירושם מגן העדן, צריך היה לעטוף את גופם בעור, כדי שיוכלו להתקיים בתנאים החדשים²⁸.

נגענו בכמה בעיות הכרוכות בכתנות העור שעשה הקב"ה לאדם ולאשתו. ואולי מן הראוי לנו לסיים בדבריו של אבן-עזרא. לאחר שהביא כמה אפשרויות של פירוש לטיבן של כתנות אלו, הוא כותב: "ואל לנו לבקש בזאת, רק נאמין שהקב"ה עשה לאדם גם לאשתו כתנות עור, ומי ימלל גבורותיו ומי יספר מעשיו ונפלאותיו ואין חקר לגדולתו" (א"ע על אתר).

26. וראה תרגום יונתן בן עוזיאל לבראשית ג', כא: "ועבד ה' אלקים לאדם ולאשתו לבושין דיקר מן משך חויה דאשלח מיניה על משך בשריהון חלף שופריהון דאשתלחו ואלבשינון". כלומר, ה' עשה לאדם ולאשתו כתנות כבוד מעור הנחש שהופשט ממנו, במקום יופיים שהופשט מהם. ויש בדבריו גם תמיכה בדעה שתחילה היו לאדם ולאשתו כתנות אור, ורק לאחר שהופשט מהם יופיים זה, הולבשו בכתנות עור מעור הנחש.

27. מ"ד קאסטו, מאדם עד נח, ירושלים תשי"ט, פרק א', פס' כ-כא (עמוד 30), הרואה בכל איזכור בריאת התנינים, וכן בסיפורים השונים בתנ"ך על הכנעת הלויטן ועוד: "מעין מחאה נגד השקפות שהיו נפוצות באומה"ע ובמידה ידועה גם בישראל, ולא היו מתאימות לרוחה של התורה. והדברים נכונים גם לגבי המדרש.

28. אבן-עזרא מביא מדרש זה בפירושו על אתר. לדעה זו מתייחס הר"ד"ק ושואל: "איך היו מלובשים בעור זה ואיך נכסית ערוותם בזה?!" — אם מדובר בעור הגוף, שרק עתה קרם על בשרם ועצמותיהם, הרי עדיין נשאר ערומים! על כן סבור הוא, שפירושו השני של הא"ע באותו מקום, הוא הנכון. יש להבין כאילו כתוב: ויעש ה' אלקים לאדם ולאשתו כתנות לעורם וילבשם. הקב"ה הלבישם בכתנות שכיסו את עורם, ולא כתבה התורה ממה היו עשויות אותן הכתנות לכיסוי העור, בהן הלביש אותם הקב"ה (תורה שלימה, עמי רפז, הערה קפו).